

Instytut Filologii Słowiańskiej UMCS
Lublin

JAN ORŁOWSKI

Biblizmy w języku poezji Anny Achmatowej

Библизмы в языке поэзии Анны Ахматовой

Bibilizmy, a zwłaszcza frazeologizmy pochodzenia biblijnego, odgrywają bardzo ważną rolę w języku literackim¹. Ich występowanie i funkcjonowanie jest przedmiotem zainteresowania tzw. „lingwistyki kulturowej”, a także historyków literatury, zwłaszcza w tych ich pracach, które dotyczą walorów artystycznych dzieł literackich, szczególnie zaś utworów poetyckich bardzo wielu twórców z kręgu cywilizacji o rodowodzie chrześcijańskim. Jak wiadomo, lingwistyka kulturowa „[...] poprzez analizę zjawisk językowych mówi coś o człowieku, jego kondycji indywidualnej, społecznej i kulturowej”². Podejmowany z tego punktu widzenia opis biblizmów w języku pisarza daje niebagatelną wiedzę o jego kulturze humanistycznej, wyznawanych wartościach i opanowaniu tajników warsztatu literacko-artystycznego.

Obecność biblizmów w języku tych pisarzy rosyjskich, którym wypadło tworzyć w warunkach sowieckiego systemu totalitarnego, jest zagadnieniem szczególnie ciekawym. Odnosi się to oczywiście również do języka poezji

¹ Zob. E. Gozdecka, *Frazeologia Biblii i jej funkcjonowanie we współczesnym tekście literackim*, „Przegląd Rusycystyczny”, 1992, nr 3–4, s. 73–79; A. Radzik, *Ze studiów nad rosyjską frazeologią biblijną*, „Roczniki Humanistyczne”, 1991, t. XXXV, z. 7.

² Zob. W. Chlebda, *Losy frazemów biblijnych w języku polskim i rosyjskim*, „Musica Antiqua Europae Orientalis”, VIII, Acta Slavica, Bydgoszcz 1988, s. 346.

Anny Achmatowej (1889–1966), która prawie pół wieku przeżyła i tworzyła w Rosji pozostającej pod rządami komunistycznej dyktatury.

Literackie oblicze Achmatowej ukształtował duchowy klimat „srebrnego wieku” w kulturze rosyjskiej początku XX stulecia z całym bogactwem jego poszukiwań artystycznych i dążeniem do odrodzenia i pogłębienia życia religijnego w Rosji³. Poetka była nieodrodnym dzieckiem owej epoki, o czym świadczy jej wczesna liryka, której język nasycony został licznymi biblizmami. Frazeologia i motywy biblijne obecne są jednak nie tylko we wczesnej twórczości Achmatowej, stały się one stałym elementem poetyki również tej części jej spuścizny, która powstała w późniejszym okresie jej życia.

Najłatwiej zauważalne biblizmy w poezji Achmatowej to przede wszystkim nazwy poszczególnych ksiąg Pisma Świętego. W miniaturowym wierszu lirycznym z 1915 r. podmiot mówiący wypowiada następujące zwierzenia:

... Читаю посланья апостолов я,
Слова псалмопевца читаю.

.....
А в Библии красный кленовый лист
Заложен на Песни Песней⁴.

(„Под крышей промерзшей пустою жилия...”)

Ten wiersz Achmatowej jest świadectwem częstego obcowania z Biblią, co potwierdzają również biografowie poetki i autorzy wspomnień o niej. Jej sekretarz Anatol Najman tak pisał w swoich *Opowiadaniach o Annie Achmatowej*: „Achmatowa знаła Библию doskonale, ориентовалась в ней свободно, необходимые места находила натychmiast — ale książka sama gotowa była otworzyć się na *Pieśni nad Pieśniami*”⁵.

W cytowanym wyżej wierszu Achmatowa wymieniła następujące księgi Biblii: *Pieśń nad Pieśniami*, *Listy Apostolskie* i *Księga Psalmów*. W znanym cyklu *Wiersze biblijne (Rachel, Żona Lota, Michal)* Achmatowa zapoznała każdy z tych utworów w odpowiednie *motto* z Biblii, podając przy tym nazwy ksiąg, z których zostało zaczerpnięte: *Księga Rodzaju* i *Pierwsza Księga Królewska (Книга Бытия, Первая Книга Царств)*.

³ Zob. W. Krzemień, *Filozofia w cieniu prawosławia. Rosyjscy myśliciele religijni przelotem XIX i XX wieku*, Warszawa 1979.

⁴ Wiersze poetki, jeśli nie podano inaczej, cytowane są na podstawie wydania: А. Ахматова, *Стихотворения и поэмы*, „Библиотека поэта”, Ленинград 1977.

⁵ А. Найман, *Рассказы о Анне Ахматовой. Из книги „Конец первой половины XX века”*, Москва 1989, s. 53. Cytaty z języka rosyjskiego przytaczam w tłumaczeniu własnym — J. O.

Do najbardziej pospolitych biblizmów należą oczywiście występujące w Piśmie Świętym osobowe imiona własne. Achmatowa posługiwała się nimi w różny sposób. W trzech wymienionych już wierszach (*Rachela*, *Żona Lota*, *Michał* — *Рахиль*, *Лотова жена*, *Мелхоль*) spełniają one rolę tytułów wierszy. Jednocześnie są to imiona głównych postaci, które występują w tych utworach. Wiersze *Rachela* i *Michał* osnute zostały na opowieściach biblijnych, w których poetka odnalazła dramatyzm przeżyć miłosnych Jakuba i Racheli oraz Michała i Dawida. Wprowadziła też do owych wierszy związane z tymi wątkami miłosnymi dodatkowe postacie biblijne: Labana, Leę i Saula (Лаван, Лия, Саул). Imieniem króla Dawida oraz ewangelicznej Magdaleny posłużyła się Achmatowa w kilku innych swoich wierszach, jak to widać w następujących przykładach:

... Как волосы густые
Безумных Магдалин
(„Горят твои ладони...”, 1915)

Магдалина билась и рыдала...
(*Распятие*, 1943)

Przytoczone tu fragmenty wierszy kojarzą się z ewangelijną opowieścią o namaszczeniu nóg Jezusa i otarciem ich włosami przez Marię Magdalенę z Betanii (Jan, 12,1–3) oraz o jej głośnym płaczu u stóp krzyża na Golgocie (Jan, 19,25)⁶.

Biblijne postacie w poezji Achmatowej są niekiedy punktem odniesienia przy konstruowaniu różnorodnych porównań sytuacji lirycznych. W tych wierszach poetki, których tematem są miłosne przeżycia, kobieta jest najczęściej osobą słabszą, odrzuconą, przegrywającą w uczuciowym pojedynku z mężczyzną. Taką sytuację liryczną tworzy autorka dzięki porównaniu partnera do triumfującego Dawida, który według biblijnej opowieści zdobywał i serca kobiet, i przewagę w bitwach z Filistynami. Dlatego właśnie „on” w jednej z wczesnych miniatur lirycznych został porównany z królem Dawidem:

Молчит, а ликует, как царь Давид.
(„Со дня Купальницы-Аграфены...”, 1913)

Imię nowotestamentowego króla Judei, Heroda, służy poetce tylko jako środek identyfikacji jego pięknej pasierbicy, tancerki Salome, która za na-

⁶ Przypisy odsyłają do następującego wydania Pisma Świętego: *Biblia, to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, nowy przekład, wyd. XI, Warszawa 1976. W nawiasie podano przyjęte w wydaniach Biblii oznaczenia nazw Ksiąg oraz numerów rozdziałów i wersetów.

mową swej matki Herodiady zażądała od króla głowy znienawidzonego przez nią Jana Chrzciciela. Nie nazwaną po imieniu Salome wymienia Achmatowa wśród kobiet, które w przeszłości wślawiły się wyjątkowymi czynami lub wzbudzały wielkie namiętności możliwych tego świata. Tak właśnie postrzegana jest „pasierbica Heroda” w wierszu *Ostatnia róża* (1962):

Мне с Морозовою класть поклоны
С падчерицей Ирода плясать...
(*Последняя роза*)

Wspomniana w Ewangelii św. Mateusza postać złoczyńcy Barabasza występuje w wierszu poetki pt. *Obrońcom Stalina* (1962?). Obrońcy Stalina, niepomni jego zbrodni, porównani zostali w tym demaskatorskim liryku do owego tłumu Żydów, który przed wiekami domagał się od Piłata uwolnienia Barabasza i skazania niewinnego Jezusa:

Это те, что кричали: „Варраву
Отпусти нам для праздника”⁷.
(*Защитникам Сталина*)

Kilkakrotnie przywoływany w różnych utworach poetki Jan Chrzciciel pozbawiony jest imienia, nazywany jest ze względu na swoją duszpasterską rolę Chrzcicielem (Креститель):

... И озеро глубокое синело —
Крестителя нерукотворный храм.
(„*Еще весна таинственно млела...*”, 1917)

Mamy tu do czynienia z niezwykle oryginalnym porównaniem jeziora do „świątyni Chrzciciela”, która nie została wzniesiona ludzkimi rękami. Porównanie to oparte jest na ewangelijnych przekazach o tym, że Jan Chrzciciel chrzczył nawracających się nie w świątyni, lecz w rzece lub jeziorze. Jan Chrzciciel wymieniony jest też w wierszu *Napis na portrecie* (1946) charakteryzującym piękną tancerkę, która oślniewała widzów urodą i talentem. Wiersz ów kończy się słowami:

... И такая на кровавом блюде
Голову Крестителя несла.
(*Надпись на портрете*)

Jest to porównanie bohaterki wiersza do tancerki Salome, która niegdyś przyniosła na tacy swej matce Herodiadzie ściętą głowę Jana Chrzciciela. Warto w tym miejscu dodać, iż biblijna postać, w danym przypadku Salome,

⁷ Wiersz ten drukowany jest już w nowszych wydaniach poezji Achmatowej. Zob. А. Ахматова, *Я — логос ваш...*, Москва 1989, s. 282.

nie zostaje tu nazwana swoim własnym imieniem, lecz określona jest peryfrastycznie, to znaczy poprzez opis przypominający kojarzone z nią zdarzenia lub odgrywane role. Achmatowa wprowadzała niekiedy do swych wierszy tak właśnie charakteryzowane postaci biblijne. Przykładem jest chociażby wspomniany już Chrzyciel, „pasierbica Heroda” (Salome), „namiestnik Rzymu” (czyli Piłat), „umiłowany uczeń Chrystusa” (tj. św. Jan Apostoł). Oto jak podobne peryfrazy funkcjonują w tekście poetyckim, w którym oznaczają biblijne postacie:

Магдалина билась и рыдала,
Ученик любимый каменел,,
А туда, где молча Мать стояла,
Так никто взглянуть и не посмел.
(*Распяtie*)

Spośród wymienionych tu trzech postaci biblijnych, stojących pod krzyżem Jezusa Chrystusa, tylko Maria Magdalena nazwana jest w tym wierszu po imieniu.

Bez porównania rzadziej niż imionami osobowymi posługiwała się Achmatowa biblijnymi toponimami. Można wskazać właściwie tylko będącą swoistym symbolem nazwę Sodoma (w wierszu *Żona Lota*), określającą miejsce zamieszkania bohatera oraz nazwę ogrodu Getsemani w wierszu „*I znowu jesień nadciąga jak Tamerlan...*” (1947). Nazwa ta podkreśla właściwy temu utworowi przygnębiający nastrój smutku.

Najczęściej występującymi biblizmami w poezji Achmatowej są wyrazowe połączenia frazeologiczne biblijnej proveniencji. Mają one różnorodny charakter, poddawane są częstym przekształceniom i trudno byłoby je precyzyjnie sklasyfikować.

Achmatowa dość często posługiwała się frazami biblijnymi, które weszły już do języka potocznego. Jako przykłady można wymienić: *chleb powszedni, sidła diabelskie, męka krzyżowa, dom Boży, ogród anielski, anioł śmierci, wieniec cierniowy, grzech pierworodny, raj obiecany* i in. Ich rosyjskojęzyczne odpowiedniki można odnaleźć w następujących fragmentach różnych wierszy Achmatowej:

... И нужнее насущного хлеба
Мне единое слово о нем.
(„*Эта встреча никем не воспета...*”, 1916)

То дьявольские сети,
Нечистая тоска.
(„*Горят твои ладони...*”, 1915)

Но, скажи мне, на крестную муку...
(„Кое-как удалось разлучиться...”, 1921)

... Что грех карают первородный
Уничтожение и плен.
(„Как мог ты, сильный и свободный...”, 1922)

Podobne przykłady można by jeszcze długo cytować. Jednak szczególnie często odwoływała się Achmatowa do semantyki rajy (ogrodu rajskiego, rajy obiecanej, ogrodu Bożego, ogrodu Edenu). Owa tak wielokrotnie przywoływana semantyka rajy pełni w jej poezji bardzo określoną rolę ideowo-estetyczną — przypomina świat wartości, brutalnie deptanych i odrzucanych w czasach, w których sążone jej było życie i tworzyć. Elementem składowym wielu frazemy w jej poezji stał się też biblijny *anioł* i pochodny przymiotnik *anielski*. Oto kilka wybranych przykładów:

Но клянусь тебе ангельским садом...
(„А, ты думал — я тоже такая...”, 1921)

Так ангел смерти ждет у рокового ложа...
(„А! Это снова ты...”, 1916)

В белый рай растворилась калитка...
(„Где, высокая, твои цыганенок...”, 1914)

Не кажется обетованным раем...
(Родная земля, 1961)

Biblizmami są też występujące w poezji Achmatowej następujące związki wyrazowe: *Arka Przymierza*, *stup soli* (chodzi o żonę Lota zamienioną w słup soli), *Sąd Ostateczny*, *anioł Boży*, *Boży wystaniec* (tj. Archanioł Gabriel), *chór anielski*, *tron Boży*, *Boże miłosierdzie*. Oto ich rosyjskojęzyczne odpowiedniki: Ковчег Завета, соляной столп, Страшный суд, Божий ангел, посланник Бога, хор ангелов, Божий престол, милосердье Бога.

W kilku przypadkach poetka posłużyła się w swoich wierszach cytataми z Pisma Świętego. Są to przeważnie słowa Jezusa Chrystusa. Oto dwa przykłady:

Не тот ли голос: „Дева! встань...”
(Исповедь, 1911)

Отцу сказал: „Почто меня оставил!”
А Матери: „О, не рыдай Мене...”
(Распяtie)

W pierwszym przypadku poetka przytoczyła słowa Chrystusa „Dziewczyno, wstań!” (Łuk 8,54), wypowiedziane przy wskrzeszeniu córki Jaira, w drugim zaś przedśmiertne słowa Zbawiciela, które wymówione zostały na krzyżu. Cytatem z Ewangelii (krzyki tłumu Żydów żądających uwolnienia Barabasza) posłużyła się Achmatowa również we wspomnianym już wierszu *Obrońcom Stalina*.

Przytoczone przykłady nie stanowią pełnego rejestru biblizmów w języku poezji Achmatowej. Pominięto tu zwłaszcza liczne potoczne dzisiaj wyrazy, związane ze sferą chrześcijańskiego życia religijnego (na przykład: грех, грешник, псалмы, распятие, крест, предтеча, ад), których występowanie w tekście poetyckim jest powszechnie zrozumiałe, interpretacja zaś ich sensów stylistycznych nie wymaga odwołań do biblijnego kontekstu.

Bibilizmy stanowią nieoddzielny element poetyki Achmatowej. Biblia — jak wspomniano — była dla niej przez całe życie jedną z ksiąg o znaczeniu uniwersalnym, w której jako osoba wierząca widziała nie tylko objawione Słowo Boże, lecz zarazem i niewyczerpane źródło duchowej kultury ludzkości. W owym źródle odnalazła nie tylko motywy kreujące fabułę niektórych jej utworów, lecz również kształtujące ich język i bogactwo różnorodnych figur stylistycznych.

РЕЗЮМЕ

Литературный облик Анны Ахматовой (1889–1966) фирмировала духовная атмосфера „серебряного века” в русской культуре начала XX века, вместе с ее тогдашними стремлениями к возрождению религиозной жизни в России. Поэзию Ахматовой оживляла традиционная православная религиозность, что проявилось в языке и мотивах ее творчества (цикл „Библейские стихи”). Поэтику и стиль многих стихотворений Ахматовой обогащают многие библизмы — названия книг Святого Писания, библейские собственные имена и топонимы, фразеология библейского происхождения и цитаты из Евангелия. Библия в значительной степени формировала язык, поэтические образы и идейно-эстетическую ценность поэзии Ахматовой.

